

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Гуров О. О.

аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

вул. Львівська, 23, Київ, Україна

orcid.org/0009-0009-3642-0131

al.gurov@ukr.net

Женжера С. В.

кандидат філософських наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

вул. Львівська, 23, Київ, Україна

orcid.org/0009-0000-8154-1164

shvjed@ukr.net

Ключові слова: *рецепція, аналогія, філософсько-правові засади, природне право, право народів, цивільне право, Давній Рим, Київська Русь.*

У статті досліджені основні філософсько-методологічні засади права у Давньому Римі у їх порівнянні із фундаментальними засадами правової системи Київської Русі. В усіх випадках з'ясовано, чи можна впевнено вести мову про факт рецепції відповідних засад, або про таку теоретичну ймовірність, або про явну невідповідність культурно-правового простору Давнього Риму та Київської Русі. Рецепція розглядається в якості конкретного різновиду методу аналогії. Оскільки аналогія є неточним методом, окремо піднімається питання щодо її максимально строгого наукового використання згідно напрацювань у галузі сучасної логіки.

Серед філософсько-правових засад здійснення рецепції Римського права до правової системи Київської Русі зазначені аспекти пов'язані з поділом на такі гілки права як «природне право» (Jus Naturale), «право народів» (Jus Gentium) та «цивільне право» (Jus Civile). В якості філософського підґрунтя проаналізований вплив таких концепцій та інтелектуальних традицій Давньої Греції та Давнього Риму, як вчення стоїків, Парменіда, Платона, Арістотеля. Також акцент зроблено на типових для освіченої частини давньоримського суспільства особливостями мислення (утилітаризм, раціоналізм тощо).

В тих випадках, коли проведення аналогій із соціально-культурним простором Київської Русі виглядає сумнівним або не коректним, увагу звернено на суттєво відмінні аспекти життя та мислення наших предків (відсутність жорсткого поділу людей за принципами античного рабства, брак відомостей щодо формування прошарку професійних юристів, традиційне доповнення раціоналізму кордоцентризмом тощо).

В історичному сенсі увагу звернено на те, що повна рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі в утилітарно-практичному значенні шляхом запозичення ідеї щодо професійної юридично-правової діяльності та відповідних трансформацій системи управління державою не відбулась. А оскільки власного унікального заміника, ефективної аналогії знайдено також не було, адміністративна структура Давньої Русі продемонструвала явну нестійкість напередодні монголо-татарської

навали, занурилась у феодальні чвари, була подроблена, завойована, позбулась незалежності та суб'єктності на рівні міжнародних відносин. Дослідження здійснене не лише в історично-правовій та історико-філософській площині, але орієнтоване на майбутнє практичне використання. В умовах глобалізації процеси рецепції та проведення найрізноманітніших аналогій тривають у крос-культурному просторі. Тому виважене наукове використання методів аналогії, рецепції у галузі теоретичного права і у юридично-правовій практиці є нагальною потребою та дієвим інструментом для фахівців відповідних спеціальностей та професій.

PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE RECEPTION OF ROMAN LAW IN THE LEGAL SYSTEM OF KYIVAN RUS

Hurov O. O.

*Postgraduate Student at the Department of Industry Law
and General Legal Disciplines
Institute of Law and Public Relations
of the Open International University of Human Development "Ukraine"
Lvivska str., 23, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0009-3642-0131
al.gurov@ukr.net*

Zhenzhera S. V.

*Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of International Relations
and Political Consulting
Institute of Law and Public Relations
of the Open International University of Human Development "Ukraine"
Lvivska str., 23, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0000-8154-1164
shvjed@ukr.net*

Key words: *reception, analogy, philosophical and legal foundations, natural law, law of nations, civil law, Ancient Rome, Kyivan Rus.*

The article examines the main philosophical and methodological principles of law in Ancient Rome in their comparison with the foundations of the legal system of Kyivan Rus. It is clarified for all cases whether is it possible to speak confidently about the fact of the reception of the relevant principles, or about such a theoretical probability, or about the obvious inconsistency of the cultural and legal space of Ancient Rome and Kyivan Rus. Reception is considered as a specific type of the analogy method. Since analogy is an imprecise one, the question of its maximum strict scientific use in accordance with the developments in the field of modern logic is separately raised.

In article are mentioned aspects related to the division into such branches of law as "natural law" (Jus Naturale), "law of peoples" (Jus Gentium) and "civil law" (Jus Civile) among the philosophical and legal foundations of the reception of Roman law into the legal system of Kyivan Rus. The influence of such concepts and intellectual traditions of Ancient Greece and Ancient Rome as the teachings of the Stoics, Parmenides, Plato, Aristotle is analyzed as a philosophical basis. The emphasis is also placed on the features of thinking that were typical for the educated part of ancient Roman society (utilitarianism, rationalism, etc.).

In cases where analogies with the socio-cultural space of Kyivan Rus seem dubious or incorrect, attention is drawn to significantly different aspects

of the life and thinking of our ancestors (the absence of people's rigid division according to the principles of ancient slavery, the lack of information about the formation of professional lawyers, the traditional complement of rationalism with cordocentrism, etc.).

In a historical sense, attention is drawn to the fact that the full reception of Roman law in the legal system of Kyivan Rus in a utilitarian-practical meaning did not occur because of borrowing the idea of professional legal activity with the corresponding transformations of the state governance system. And since effective analogy, particular unique substitute was not found also, the administrative structure of Ancient Rus demonstrated obvious instability on the eve of the Mongol-Tatar invasion, plunged into feudal strife, thus, as a result was forged, conquered, lost independence and subjectivity at the international relations level.

The research was carried out not only in the historical-legal and historical-philosophical plane, but is oriented towards future practical use. The processes of reception and conducting a variety of analogies continue in a cross-cultural space in the conditions of globalization. Therefore, the balanced scientific use of methods of analogy, reception in the field of theoretical law and in legal practice is an urgent need and an effective tool for the relevant specialties and professionals.

Вступ. Постановка проблеми полягає в тому, що рецепцію Римського права у правовій системі Київської Русі необхідно досліджувати як з точки зору історичного факту, так і з огляду на методологічну процедуру (зокрема, враховуючи особливості рецепції, як одного з конкретних різновидів методу аналогії). В другому аспекті необхідно орієнтуватись на активне та свідоме перенесення певної культури юридично-правових відносин у суспільстві та іноді норм як таких. Безперечно, змінити історичні події, які стались сотні років тому, абсолютно неможливо, але вивчення позитивного та негативного досвіду мають стати в нагоді сучасним теоретикам права та юристам-практикам. В умовах глобалізації, надзвичайно високої мобільності населення та перманентного спілкування за допомогою мережі Інтернет значно посилюються процеси рецепції у найрізноманітніших вимірах. І науковий підхід дає шанс побудувати об'єктивну модель цього явища, аби уникнути колишніх помилок та використати конструктивні ідеї.

В першу чергу слід згадати, що сам метод рецепції тісно пов'язаний із філософським та загальнонауковим методом аналогії: «...міркування, в якому на підставі подібності двох предметів чи явищ за одними властивостями або відношеннями роблять висновок про їх подібність за іншими властивостями чи відношеннями» [1, с. 19]. Цей спосіб у порівнянні з дедукцією та науковою індукцією, є неточним, слугує радше для створення гіпотез, аніж обґрунтування теорій [1, с. 19–20]. Проте максимально виважене, строге проведення аналогій дозволяє значно посилити аспект об'єктивності [2, с. 314–321]. Для цього,

по-перше, встановлюється чіткий фундамент здійснення аналогії, тобто певні властивості, характерні для обох об'єктів, наприклад, двох систем права, потім по-друге, фіксується сутнісний зв'язок між тією ознакою, що буде переноситись, та згаданим фундаментом, і лише тоді, по-третє, припускається наявність такої ознаки в другого об'єкту. Дотримання цієї процедури дозволяє уникнути випадкових аналогій, хоча і не гарантує стовідсоткового успіху через особливі, неповторні, унікальні зв'язки та властивості порівнюваних предметів чи процесів. Зрештою, аналогія може бути проведена коректно, але ступінь прояву певної властивості, наприклад, в конкретних історичних умовах, виявиться незначною.

Під час ґрунтовного наукового дослідження фундаментом проведення аналогій мають бути теоретичні засади. Це створює єдність теоретичного та методологічного аналізу відповідного явища чи процесу. А оскільки найзагальніші науково-теоретичні засади укорінені в філософських, то базова схема дослідження рецепції в юридично-правових питаннях набуває вигляду проведення строгої аналогії між філософськими засадами тих правових систем, які досліджуються. В тому числі досліджуються на предмет рецепції, що сталась історично та могла бути доволі стихійною аналогією.

Таким чином, наша розвідка безпосередньо торкається філософсько-правового фундаменту римського права та правової системи Київської Русі. Причому ми відразу маємо припускати їх співмірність, хоча би інтелектуальну. Бо якщо виходити з парадигми різноманітності історії, унікальності культур або цивілізацій, встановити

спільний фундамент проведення строгої аналогії від самого початку не вдасться. Тим самим будуть втрачені підстави для наукового дослідження. І хоча до заперечення факту рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі це не призведе, але без співмірності філософсько-правових засад говорити про неї можна буде хіба що з точки зору випадкової причини (використовуючи термінологію Арістотеля).

Також слід відзначити, що самого факту співмірності буде недостатньо. Проведення аналогії вимагає фіксації спільних компонентів, в даному випадку однакових філософсько-правових засад в системах Римського права та права Київської Русі. Лише тоді можна буде твердити, що рецепція, перенесення певної культури правових відносин та окремих норм права відбувалась достатньо коректно; і її наслідки у наш час можуть розглядатись в якості корисного конструктивного компоненту української системи права, а не певного випадкового елементу, якого слід позбутись.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській правовій літературі питання рецепції права ґрунтовно досліджується як на рівні галузевого права (статті Світлани Гринько [3; 4], Наталії Верлос [5], Маріани Матушак [6]), так і конкретно щодо рецепції Римського права, якій, зокрема, присвячено окремий випуск у часописі Одеської юридичної академії [7]. Загально-гуманітарний аспект рецепції представлено у дослідженні Наталії Дічек [8]. А фундаментальна стаття Віталія Терлецького [9] пропонує комплексний алгоритм застосування рецепції для тих, хто здійснює дослідження на рівні історії філософії.

В доповнення цього наше дослідження торкається питання філософського узагальнення фундаментальних засад, на яких слід оцінювати факт рецепції, яка стала та науково-критично підходити до відповідних вплив у майбутньому, в перспективі інших можливих рецепцій. Також акцент зроблено на логіко-методологічному аспекті аналізу рецепції в якості різновиду методу аналогії.

Постановка завдання, формулювання цілей: встановити основні філософсько-правові засади системи Римського права та правової системи Київської Русі. Порівняти ці засади в якості фундаменту проведення строгої наукової аналогії. На основі цього порівняння зробити ти висновок про коректність рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки Римське право є детально та глибоко дослідженим питанням, зосередимось не на детальному викладі, але на створенні зручного переліку філософсько-правових засад, аналогії яких можна чи не можна побачити у праві Київської Русі. Такий перелік не претендує на обов'язкову кількість

компонентів чи саме таку комбінацію ідей. Проте пробуємо почати із найважливішого.

1. Першим аспектом співвіднесення філософсько-правових засад Римського права та права Київської Русі є концепція «Природного права» або Natural Law (лат. Jus Naturale чи Lex Naturalis). Її ключовою ідеєю є наявність в кожній людині певних вроджених, «натуральних», «природних», «природжених» прав.

У свою чергу, суто філософським підґрунтям для самих давніх римлян, ймовірно, виступила філософська традиція стоїцизму, яку прийнято розпочинати від Зенона із Кітіона (прибл. 336–264 до н.е.). Про завершення стоїцизму говорити нема сенсу, оскільки стоїчне світовідношення можна спостерігати у багатьох сучасних філософів, священнослужителів, науковців та і просто на рівні побутової філософії. Але в добу Античного світу одним із представників Пізньої Стої часто називають імператора Марка Аврелія (121–180 н.е.). Відповідно, ідеї стоїків були не просто відомі чи популярні у Давньому Римі, але мали прихильників серед вищих верств суспільства та представників офіційної влади.

В теоретичному вимірі філософію стоїків можна охарактеризувати в якості взаємозв'язку трьох компонентів: фізики, етики й логіки. Вони тісно переплітаються, тому право не є механічною частиною одного з них. Правові аспекти можна побачити з усіх цих трьох сторін.

Як зазначає один із класиків вітчизняної історії філософії проф. Александрова О.В.: «Існуючий космос стоїки порівнювали з єдиним організмом, в якому сутність розлита по всім членам і не існує окремо від них... Логос у стоїків – це «Закон» існування природи, людини, суспільства і держави. «Доля – це розум світобудови, закон усього сущого у світобудові», а доля людини є проявом божественного Логосу (і Доли). Щоб діяти розумно, людина має діяти відповідно до божественного Логосу, і на підставі цього вибудувати свою поведінку» [10, с. 152–153].

Таким чином слово «закон» в різних сенсах прихований всередині синкретичного поняття «Логос», яке бере початок від творчості Геракліта Ефеського (прибл. 540–480 до н.е.) і все ще залишається для давніх римлян не повною мірою диференційованим між звичними для нас галузями знання. А тому «природне право» для мешканців Римської імперії не варто асоціювати із сучасною боротьбою за невід'ємні права людини. Це скоріше право кожного прийняти власну Долю, власний життєвий жереб та слідувати за ним: «...«фізика» відкриває людині те, що залежить від неї, і те, що не в її владі, тобто залежить від зовнішніх причин, які підпорядковані «розумній необхідності». Той, хто цього не розуміє, марно

страждає, люблячи себе, а не свою долю. Мудра людина – це та, що, усвідомивши сутність існуючого, «любить свій фатум»» [10, с. 153].

Оскільки суспільство Київської Русі відзначалося достатньо детально розвинутою вертикальною та горизонтальною стратифікацією, представники відповідних верств населення, професій та ремесел також жили у парадигмі певного життєвого призначення, яке підкріплювалось спочатку на міфологічному рівні, а згодом через положення християнської ієрархії. Остання вже принесла елементи стоїчного світосприйняття буквально, через те, що вони були однією з основ формування філософії та практичних статутів життя багатьох монастирських спільнот.

Таким чином, концепція природного права у давньоримському розумінні може вважатись однією зі спільних основ для проведення аналогій та здійснення рецепції Римського права до правової системи Київської Русі.

Доповненням цього аспекту є римська ідея про культивування почуття справедливості в сенсі правильності, особливо в процесі практичного правосуддя. *Equity* (лат. *Aequitas*), по-перше, могло пом'якшувати формальний вирок, робити його людянішим; по-друге, вдовольняло ідеї визначеності та Фатуму, оскільки кожен справедливо-правильно отримував своє (але в даному випадку, конкретно своє, з урахуванням особливих обставин); по-третє сприяло наведенню ладу вже на рівні «фізики», впорядковувало, виправляло суспільну систему, що була частиною Космосу.

Серед відомих юристів Давнього Риму в цьому сенсі можна згадати Домініція Ульпіана (170–228), якого пов'язують із формулою «кожному своє» (лат. *suum cuique*) та значним впливом філософії стоїків. Тут можна побачити буквально вихід на поняття справедливості в судовому процесі, тобто *Justice* (лат. *Iustitia*).

Відповідні мотиви також характерні для розв'язання юридичних питань у культурному просторі Київської Русі – до нас дійшла, навіть, традиція використання терміну «правда» паралельно із правом та законом. Славетна «Руська правда» [11] містить збірку «Правд» різних князів. Тому можна сказати, що спочатку цей термін часто працював у якості заміника закону, але згодом мав виникнути паралелізм аж до подальших протиставлень правди та закону в сенсі духу та літери (або неформальних звичаїв окремих спільнот та офіційних законів держави). Проте сам факт сучасного розрізнення свідчить про те, що відмінність була зрозумілою давно, і «правда» не була простим перекладом «закону», а радше символом справедливості.

Загалом цей елемент фундаменту проведення аналогій та здійснення рецепції слід використо-

вувати обережно. Принципова ідея справедливого виконання закону присутня у Давній Русі так само, як і в Давньому Римі, але іноді вона могла утворювати із законом синкретичну єдність, яку римляни вже відрефлектували та розрізнили.

2. Наступним значним філософським підґрунтям системи Римського права є «Право народів» або *Law of Nations* (лат. *Jus Gentium*). Сама ідея того, що права виходять за межі спільноти, обмеженої родом, племенем, союзом племен, первісною державою розвивалась разом з еволюцією згаданих спільнот та зрештою стала підґрунтям сучасного міжнародного права [12].

Вихідні моменти «Права народів», найбільш імовірно, є не стільки філософськими, як набутими в ході спілкування, мандрівок та, особливо, економічної діяльності, якої не могли уникнути перші великі регіональні держави. В цьому сенсі такий елемент є спільним для Давнього Риму та Давньої Русі, оскільки в обох випадках історія свідчить про високу активність їх власних мандрівників та купців і про відкритість до контактів з іноземцями. Тому перенесення аналогій та рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі в аспекті *Jus Gentium* є виправданими.

Проте залишається деяка небезпека не зовсім коректного співвіднесення цього теоретичного підґрунтя. Відмінність полягає у загально цивілізаційному векторі розвитку Давнього Риму та Давньої Русі. Якщо перший активно і послідовно утворював імперію, то наша прабатьківщина вела війни із сусідами переважно з міркувань захисту власних кордонів (винятком можна вважати хіба що період правління князя Святослава (938–972), активна діяльність якого може бути асоційована з балканськими територіями не меншою мірою, аніж із давньоукраїнськими).

Відповідне уточнення означає необхідність враховувати ті випадки, коли мешканці римської імперії розглядали сусідів у якості варварів: від найманців та тимчасових союзників до об'єктів продажу у рабство. Відповідно, активно працювала ідея про існування всередині держави та навколо Давнього Риму людей різних сортів, різних природних станів. В підсумку це викривляло звичну для нас ідею *Jus Gentium* та створювало її своєрідне поєднання з *Jus Naturale*. Зокрема у суто філософському плані природне призначення особи до рабської праці могло підкріплюватись вченням Арістотеля.

В той же час звичаї племен та народів Давньої Русі (та ймовірно, Давньої Скіфії) ідею класичного античного рабства не розвивали. Вони могли толерувати її в сенсі продажу та купівлі рабів після воєнних походів. Але накопичення персональних та державних (полісних) рабів в сенсі потужного економічного фактору на наших давніх територіях

не відбувалось. Як правило, раби відпрацьовували певний термін та отримували змогу звільнитись або стати частиною племені. У зв'язку з цим, навіть, рабовласницький період для Давньої Русі виокремлювати не зовсім коректно, оскільки родоплемінний етап розвитку суспільства фактично перейшов у ранньофеодальний паралельно з рабовласництвом на територіях, пов'язаних з давньоримською цивілізацією. Тому цей аспект стосовно «Права народів» потребує обов'язкового врахування під час строгого проведення аналогій, зокрема дослідження фактів рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі.

3. Третім елементом у порівнянні філософсько-правового підґрунтя обох систем є ідея «Цивільного права» або *Civil Law* (лат. *Jus Civile*). Зараз воно відповідає за галузь відносин майнового та особистого немайнового характеру на різних рівнях, від окремих людей до держав. Проте в умовах Давнього Риму воно відображало традиції та звичаї внутрішньо-римського характеру. І таким чином суттєво відходило від універсалізму *Jus Naturale* та своєрідного прото-глобалізму *Jus Gentium*.

Відповідно, можна сказати, що джерела «Природного права» є філософсько-антропологічними (або, принаймні, претендують на цей статус), джерела «Права народів» є міжнародно-дипломатичними, тоді як джерела «Цивільного права» національні та культурно-етнічні. Деякі поправки можуть бути зроблені на імперський статус римського народу та відповідні класифікації прав старих і нових націй та етносів, що долучались до зростаючої держави.

Цивільне право Давнього Риму було кодифіковане у славетних «Законах 12 таблиць» (лат. *Leges duodecim tabularum*), що були прийняті у 451–449 роках до н.е. [13; 14]. Хоча із сучасної точки вони є поєднанням норм цивільного, приватного та публічного права. Для правової системи Київської Русі аналогом виступають відповідні «Правди», як збірки настанов князів та зразків, за якими було прийнято вирішувати, «судити» спірні питання. Проте національна та культурна специфіка, що не просто оздоблює, а лежить в основі тогочасного *Jus Civile*, означає, що цей філософсько-правовий аспект не можна автоматично використовувати під час проведення аналогій та некритичного дослідження рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі. Він може бути використаний, але кожна норма та її історично-культурний контекст мають бути ретельно і окремо враховані.

Однією з «точок перетину» може бути ідея поваги до особистості, що має права, її гідності (*Legal Personality and Dignity*). Навіть, для того, аби права були суттєво обмежені, особа суворо

покарана, ці права мають бути, а особа має являти собою особу. Отже в тому разі, коли давні римляни та давні мешканці Київської Русі вели мову про особистість, як суб'єкта цивільного права, їх філософсько-правова позиція була співмірна, фундамент для проведення аналогій присутній, рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі ставала (і була) можливою та адекватною.

Інша справа, що античний варіант рабства, спільний на рівні філософських засад для Давньої Греції та Давнього Риму, дозволяв погляд на людину в якості об'єкта, особливого різновиду знаряддя праці, що говорить. І в цьому сенсі проста співмірність втрачається.

4. Ще одним філософсько-правовим елементом, характерним для соціально-культурного середовища Римської імперії є високий і певною мірою самодостатній рівень прагматизму. Вирішення суперечок, зокрема з призначенням суворих покарань, у давніх суспільствах традиційно мало забарвлення священної дії. Вона була прерогативою жерців, волхвів, шаманів та вождів, а згодом князів. Проте бурхливий розвиток римської юриспруденції надав цьому явищу утилітарного та практичного присмаку (*Utility and Practicality*).

Пояснити це можна не лише за рахунок певного характеру мешканців Давнього Риму, але й загальними потребами виживання на новому цивілізаційному рівні (з новими технологіями та обсягами інформації) та в умовах складної системи адміністративного поділу. Що вимагало від права в цілому, та особливо *Jus Civile*, перетворення в активно діючу суспільну технологію. Синергією практичного права та адміністративно-військової організації можна, навіть, пояснити загальний імперський успіх Риму та домінацію в Античному світі в цілому.

Враховуючи культурно-історичні реалії, використовувати цей елемент фундаменту римського права для проведення аналогій із системою права Київської Русі досить проблематично. По-перше, самі назви її давніх кодексів свідчать про те, що князі довгий час зберігали за собою синкретичну єдність виконавчої та судової влади. Їх помічниками могли бути члени дружини, бояри, тиуни, але право суду явно асоціювалось із князем персонально. По-друге, конкретно Київська Русь не претендувала на створення імперії. І, по-третє, перший період феодальної роздробленості (від грабіжницьких походів Всеслава Брячиславича 1065–1066 років до монголо-татарської навали середини XIII ст.) показали нестійкість адміністративної структури Русі. Фактично можна казати, що рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі в утилітарно-практичному сенсі не відбулась, власного замітника також знай-

дено не було, що призвело до радикально-критичних наслідків регіонального масштабу.

5. І, нарешті, в якості філософсько-правових засад можна згадати такий соціально-культурний феномен, як виникнення в Давньому Римі прошарку професійних юристів. Для античного світу це означало можливість вперше казати про існування Jurisprudence (лат. Jurisprudencia). У суто філософському плані цей процес тісно пов'язаний зі спадщиною діяльності софістів на чолі з Протагором (прибл. 485–410), яка стала для Платона історично-літературним засобом написання багатьох діалогів, композиція яких являє собою суперечки та бесіди представників цієї течії із Сократом, від відвертого знування [15] до поважного обміну думками [16].

Відповідно, можна підняти тему реальної потреби античного суспільства і такій кількості майстрів софістики, еристики, риторики та зрештою юристів, частина з яких не стільки допомагала з'ясувати істину та досягти справедливості, але прагнула заробити гроші та розрекламувати себе, затулюючи публічні суперечки заради суперечок. Але в разі проведення аналогій із правовою системою Київської Русі слід констатувати, що на українських територіях вести мову про інститут професійних юристів є сенс, починаючи від польсько-литовської доби, тобто XIV–XVI ст. [17]. До цього часу суддею був сам князь та його представники, а в якості певного аналогу адвокатів (і часто свідків) могли виступати родичі та друзі учасника процесу. Це означає факт відсутності рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі в аспекті появи верстви професійних правників. Отже під час проведення аналогій між цими системами такий елемент філософсько-правових засад слід враховувати у негативному сенсі.

Однією з культурно-філософських засад як утилітаризму, так і виникнення прошарку професійних юристів у Давньому Римі можна вважати досі типовий для західноєвропейського мислення раціоналізм або орієнтація на Reason (лат. Ratio).

Звичайно, перші приклади раціоналізму далекі, навіть, від раціоналізму Нового часу, зокрема картезіанського [10, с. 337–338]. Але базова установка пояснювати Буття та Космос через ідеї, спиратись на те, що можна осмислити, не довіряти неусвідомленому, суто чуттєвому, ірраціональному тощо були закладені ще у філософії Давньої Греції, зокрема яскраво проявившись у Парменіда, Платона, Арістотеля. Цей момент тонко підмітив один

із засновників філософії common sense Томас Рід (1710–1796) [10, с. 338–339], який наголошував на тягlostі від платонівських ідей через картезіанський метод та згодом до крайнього скептицизму й агностицизму Дейвіда Г'юма (1711–1776). Відповідно, культура мислення доби Давнього Риму, глибоко споріднена із набутками грецької філософії, також акцентувала на раціональному способі пояснення світу, людини, в тому числі системи права.

І це становить ще одну суттєву розбіжність із глибинними засадами культурного середовища Київської Русі. Безперечно, раціональні способи пояснення, виховання, освіти наші предки не відкидали. Проте паралельно існувала потужна традиція духовного відчуття, яке згодом набуло таких формулювань, як «філософія серця», «кордоцентризм», без яких неможливо адекватно сприйняти філософію Григорія Сковороди (1722–1794) та низки інших мислителів і митців українського соціально-культурного простору. Тому під час проведення аналогій та здійснення рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі аспект раціоналізму не варто відкидати, проте слід враховувати, що вітчизняна історія в цьому сенсі є багатшою за давньоримську, і світогляд через розумові «ідеї» є для неї лише одним із можливих векторів.

Висновки. Виокремлення філософсько-правових засад рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі є необхідним етапом, фундаментом на шляху порівняння цих систем, зокрема методом строгої аналогії. Ці засади пов'язані як із формуванням окремих розділів права у Давньому Римі (Jus Naturale, Jus Gentium, Jus Civile), впливом філософії Давньої Греції (стоїцизм, вчення Парменіда, Платона, Арістотеля), так і з соціально-культурними особливостями мислення (утилітаризм, раціоналізм тощо). Перспективи подальших розробок у даному напрямку полягають в тому, аби під час дослідження фактів рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі послідовно та аналітично перевіряти адекватність проведення відповідних аналогій, вказуючи реальну або гіпотетичну присутність ключових аспектів у світогляді мешканців Давньої Русі, особливо акцентуючи на суттєвих розбіжностях: відсутності поділу людей за принципами античного рабства, не сформованості прошарку професійних юристів, доповнення раціоналізму кордоцентризмом тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логіка : словник-довідник / авт.-уклад. М.Г. Тофтул. Київ : ВЦ «Академія», 2012. с. 312.
2. Конверський А.Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 9-те вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2024. с. 358.

3. Гринько С.Д. Поняття та ознаки рецепції Римського приватного права // Одеська юридична академія. *Часопис цивілістики*. 2012. Випуск 12. С. 74–78. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/12/15.pdf>
4. Гринько С.Д. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн // Приватне право і підприємництво. Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в сучасних умовах. 2014. Вип. 13. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_4
5. Верлос Н.В. Рецепція в конституційному праві: проблеми визначення доктринальної дефініції // *Часопис Київського університету права. Конституційне право. Муніципальне право*. 2020. № 3. С. 88–92. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/80/91>
6. Матушак М.Р. Сутність рецепції римського права та її вплив на цивільне право в Україні, Російській Федерації, Франції та ФРН // *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2013. Том 18. № 2. С. 15–25. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/245/241>
7. Одеська юридична академія. *Часопис цивілістики*. 2012. Випуск 12. с. 120. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/index.php/12-2012>
8. Дічек Н.П. Рецепція в порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях: методологічні аспекти // Digital Library NAES of Ukraine. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106858/7/%D0%9D.%D0%9F.%202015%D1%80.%D1%80.%D1%80..pdf>
9. Терлецький, В. Концепт «дослідження рецепції» в контексті методології історії філософії. Філософська думка, 2020, № 2, С. 24–36. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19763>
10. Історія філософії. Словник / за заг. ред. д. ф. н., проф. В.І. Ярошовця. 2-ге вид., перероб. Київ : Знання України, 2012. с. 1087.
11. РУСЬКА ПРАВДА. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склад та підготував до друку проф. С. Юшков. Українська академія наук. Інститут історії матеріальної культури. Київ : Видавництво Української академії наук, 1935. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/ru.htm>
12. Яковюк І.В., Житинський О.В. До питання про трансформацію Jus Gentium у міжнародне право // *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). № 5. 2020. С. 118–122. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/23.pdf
13. The Twelve Tables of Ancient Rome: Foundation of Law Journal. Cultural Design Journals. 2025. p. 120.
14. Coleman-Norton, Paul R. The Twelve Tables. Hardpress Publishing. 2024. p. 47.
15. Платон. Гіппій Більший // Платон Діалоги / Пер. з давньогр. Київ : Основи, 1999. с. 395. С. 81–107.
16. Платон. Протагор // Платон Діалоги / Пер. з давньогр. Київ : Основи, 1999. с. 395. С. 108–154.
17. Заборовський В.В. Зародження інституту української адвокатури (IX–XVIII ст.) // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. С. 139–142. URL: [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/ЗАРОДЖЕННЯ_ІНСТИТУТУ_УКРАЇНСЬКОЇ_АДВОКАТУРИ_\(IX-XVIII_ст.\).pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/ЗАРОДЖЕННЯ_ІНСТИТУТУ_УКРАЇНСЬКОЇ_АДВОКАТУРИ_(IX-XVIII_ст.).pdf)

REFERENCES

1. Lohika : slovnyk-dovidnyk (2012). Avt.-ukladach [Logic: dictionary-reference. Author-compiler] M.H. Toftul. K.: VTs «Akademii», 2012. [In Ukrainian]
2. Konverskyi A.Ie. (2024). Lohika. Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh fakultetiv [Logic. Textbook for law students]. K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2024. [In Ukrainian]
3. Hrynyk S.D. (2012). Poniattia ta oznaky retseptsii Rymskoho pryvatnoho prava. *Odeska yurydychna akademiia. Chasopys tsyvilistyky* [Concepts and signs of the reception of Roman private law. *Odesa Law Academy. Journal of Civil Studies*]. Vol. 12. 2012. <http://clj.nuoua.od.ua/archive/12/15.pdf> [In Ukrainian]
4. Hrynyk S.D. (2014) Znachennia typolohii retseptsii rymskoho prava dlia pravovykh system yevropeyskykh krain. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozuminnia pryvatnoho prava v suchasnykh umovakh* [The significance of the typology of reception of Roman law for the legal systems of European countries. *Private law and entrepreneurship. Theoretical and methodological approaches to understanding private law in modern conditions*]. Vol. 13. 2014. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_4 [In Ukrainian]
5. Verlos N.V. (2020). Retsepsiia v konstytutsiinomu pravi: problemy vyznachennia doktrynalnoi definitsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava. Konstytutsiine pravo. Munitsypalne pravo* [Reception in constitutional law: the problems of providing the doctrinal definition. *Journal of the Kyiv University of Law. Constitutional law. Municipal law*]. No. 3. 2020. <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/80/91> [In Ukrainian]
6. Matushchak M.R. (2013). Sutnist retseptsii rymskoho prava ta yii vplyv na tsyvilne pravo v Ukraini, Rosiiskii Federatsii, Frantsii ta FRN. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo* [Essence of Roman law reception and its impact on civil law in Ukraine, Russia, France and Germany.

- Bulletin of Odessa National University. Jurisprudence*]. Vol. 18. No. 2. 2013. <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/245/241> [In Ukrainian]
7. Odeska yurydychna akademiia. *Chasopys tsyvilistyky* [Odesa Law Academy. *Journal of Civil Studies*]. (2012). Vol. 12. 2012. <http://clj.nuoua.od.ua/index.php/12-2012> [In Ukrainian]
 8. Dichek N.P. Retseptsiiia v porivnialno-pedahohichnykh ta istoriko-pedahohichnykh doslidzhenniakh: metodolohichni aspekty [Reception in comparative-pedagogical and historical-pedagogical studies: methodological aspects]. *Digital Library NAES of Ukraine*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106858/7/%D0%9D.%D0%9F.%202015%D1%80.%D1%80.%D1%80..pdf> [In Ukrainian]
 9. Terletskyi, V. (2020). Kontsept «doslidzhennia retseptsii» v konteksti metodolohii istorii filosofii. *Filosofska dumka* [The concept of “reception study” in the context of the methodology of the history of philosophy. *Philosophical thought*]. No. 2. 2020. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19763> [In Ukrainian]
 10. Istoriiia filosofii. Slovyk (2012). Za zahalnoi redaktsiiei [History of Philosophy. Dictionary. Edited in general by] V.I. Yaroshovtsia, 2012. [In Ukrainian]
 11. RUSKA PRAVDA (1935). Teksty na osnovi 7 spyskiv ta 5 redaktsii. Sklav ta pidhotuvav do druku [Texts based on 7 references and 5 editions. Sklav and submitted for printing] profesor S. Yushkov. K.: Vydavnytstvo Ukrainskoi akademii nauk. [In Ancient Rus]
 12. Yakoviuk I.V., Zhytynskyi O.V. (2020). Do pytannia pro transformatsiiu Jus Gentium u mizhnarodne pravo. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Ser.: legal sciences* [On the question of the transformation of Jus Gentium into international law. *Scholarly notes of the V.I. Vernadsky TNU*]. Vol. 31 (70). No. 5. 2020. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/23.pdf [In Ukrainian]
 13. The Twelve Tables of Ancient Rome: Foundation of Law Journal. (2025). *Cultural Design Journals*, 2025.
 14. Coleman-Norton, Paul R. (2024). *The Twelve Tables*. Hardpress Publishing, 2024.
 15. Platon. Hippii Bilshyi [Plato. Hippias the Elder] // Platon Dialohy (1999). Pereklad z davnohretskoi [Plato Dialogues. Translation from ancient Greek] K: Osnovy, 1999. [In Ukrainian]
 16. Platon. Protahor [Plato. Protagoras] // Platon Dialohy (1999). Pereklad z davnohretskoi [Plato Dialogues. Translation from ancient Greek] K: Osnovy, 1999. [In Ukrainian]
 17. Zaborovskyi V.V. (2015) Zarodzhennia instytutu ukraïnskoi advokatury (IX–XVIII st.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [The Origin of the Institute of Ukrainian Advocacy (IX–XVIII Centuries). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*], 2015. [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/%D0%97%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%AF%20%D0%86%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A2%D0%A3%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%87%20%D0%90%D0%94%D0%92%D0%9E%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%98%20\(IX%E2%88%92XVIII%20%D0%A1%D0%A2.\).pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/%D0%97%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%AF%20%D0%86%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A2%D0%A3%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%87%20%D0%90%D0%94%D0%92%D0%9E%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%98%20(IX%E2%88%92XVIII%20%D0%A1%D0%A2.).pdf) [In Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025